

Ege bölgesinde nüfusun alansal dağılışı ve sorunları

FÜSUN BAYKAL

ASAF KOÇMAN

Giriş

Nüfus sorunu, bugün bütün dünyada büyük bir önemle ele alınan, tartışılan ve çözüm yolları aranan ana sorunlar arasında bulunmaktadır. Nüfus artışı ve bu artışın doğurduğu sonuçlar nedeniyle bütün dünyada mevcut ekonomik sistemlerle sürdürülen geçimin sağlanması çabası ve doğal kaynakların sınırlılığı arasında tam bir çatışma noktasına varılmıştır. Zira 20. yüzyılda, özellikle I. dünya Savaşı'ndan sonra başlayan sosyo-ekonomik değişmeler hızla artan nüfusun gereksinimlerini de arttırmış ve bu durum birtakım krizlerin başlamasına yol açmıştır. Ortaya çıkan sorunlar nedeniyle nüfusun bilimsel olarak ele alınmasını gerektirmiş ve toplumlara meşgul eden, çözümü güç ve uzun zaman isteyen bir konu olarak araştırma platformuna getirilmiştir (1).

Nüfus unsurunun alansal dağılımı, artış hızındaki eğilimler, ekonomik sistemler ve doğal kaynaklar arasındaki ilişkilerin çeşitli araştırmalara konu olduğu günümüzde, kanımızca, en önemli sorun nüfusun alansal dağılışı ile ülke ya da bölgelerin coğrafi olanakları (potansiyel) arasındaki dengesizliktir. Herhangi bir yerde yaşayan nüfusun her türlü geçim kaynağı doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak fiziksel çevrenin olanaklarına bağlıdır. Amaç, bu olanakları en iyi şekilde değerlendirmek ve mevcut nüfusa göre dengeli bir şekilde kullanmaktır. Bu amaca ulaşmak için, önce her bir alanın coğrafi potansiyelini belirlemek ve daha sonra nüfusla dengeli bir şekilde kullanılmasını sağlamak gerekir (2). Böyle bir nüfus çalışması Türkiye'nin bütünü için yapılabilir. Ne var ki biz, coğrafi bölgelerimiz arasında fiziksel çevre potansiyelleri bakımından mevcut olan farklılığı göz önünde tutarak Ege bölgesinin sahip olduğu potansiyel gelişmeyi bir bölge çerçevesi içinde ele almak istiyoruz. Bugün bölge nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan kırsal (köylü) nüfus (%58,5) toprağa bağlı olarak tarım ve hayvancılıkla yaşamını sürdürme çabası gösterirken, kentli nüfus (%41,5) sağlıklı kentleşme nedeniyle kentsel merkezlerdeki olanakları alabiliğine zorlanmaktadır. Oldukça hızlı kentleşme özelliği gösteren Ege bölgesinde nüfus sayısı ile fiziksel çevre olanakları arasındaki ilişkide dengenin hangi yönde değişmelere uğradığını ortaya koymak, başka bir anlatımla bölgenin sahip olduğu kaynak-

larla nüfus sayısının optimal düzeye ulaşip ulaşmadığını araştırmak gerekir. Böyle bir konuyu ayrı bir araştırmaya bırakarak bu yazımızda bölgenin sahip olduğu bugünkü nüfusun artışındaki eğilimlerle nüfusun alansal dağılışını çeşitli yoğunluk kavramları ile alansal sorunlarını incelemek istiyoruz.

NÜFUS SAYISI VE ARTIŞINDAKİ EĞİLİMLER

Ege bölgesinin nüfusu coğrafi bölge sınırları içinde ilk kez 1945 sayımı sonuçlarına göre hesaplanmış ve 2 660 000 olarak bulunmuştur (3). Daha sonra pratiklik sağlaması bakımından, coğrafi bölge sınırları dikkate alınmadan bölge içinde bütünüyle kalan iller ve ilçelere göre hesaplanan bölge, nüfusu 1965'te 4 320 000, 1975'te 5 264 000 ve 1980'de 5 410 000'e yükselmiştir. Ancak, son genel nüfus sayımı sonuçlarına göre bölgenin coğrafi sınırları içinde kalan nüfusu da tarafımızdan hesaplanarak 5 826 292 kişi olduğu saptanmıştır (Çizelge: 1). Bu duruma göre bölge nüfusu 35 yılda yaklaşık % 220 oranında artmıştır. Son genel sayıma göre Ege bölgesinde Türkiye nüfusunun yaklaşık % 13,2 sinin yaşadığı görülür.

Sayım sonuçlarına bakılırsa bölgede hızlı denebilecek bir nüfus artışı vardır ve bu artış esas itibariyle nüfusun doğurgan bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye genelinde olduğu gibi, Ege bölgesinde de nüfusu arttıran "doğum fazlası oranı"nın yüksek olmasında en önemli etken kanımızca nüfusun genç olmasıdır. Bölge için doğum ve ölüm oranlarını ortaya koyacak istatistiksel veriler bulunmamakla birlikte, "doğum fazlası" na pozitif bir değer kazandıran etken genel nüfus içinde 15-34 yaş arasındaki nüfus kitlesinin yüksek oranıdır. Her ne kadar bu konudaki 1980 verileri elimize henüz geçmemişse de 1970 verileri değerlendirildiğinde ana-baba kitlesini oluşturan 15-34 yaş grubu 1 536 820 nüfusu kapsamaktaydı ve bu sayı bölge nüfusu içinde % 33 oranındaki genç nüfusu meydana getiriyordu. Nüfusun bu genç olma özelliğinin, on yıl öncesine göre önemli bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Bugün varılan yaşam düzeyi ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi çabaları yanında, bu doğurgan kitlenin nüfus içindeki varlığı doğum oranını sürekli olarak daha yıllarca yüksek tutacaktır. Günümüzde sosyal değişmeler ve yaşam düzeyini yüksek tutma çabası doğumları sınırlayıcı bir eğilim yarattığı ileri sürülüyorsa da bölge nüfusunun büyük oranını oluşturan kırsal nüfusun bu düzeye ulaşmamış olması, erken evlenmeler, işgücü ihtiyacı ve geleneksel bazı davranışlar yüzünden doğumlar artmaktadır. Kentsel çevrede nüfusun büyük kısmının kırsal kaynaklı oluşu da -ki bunu sağlıklı kentleşme ve gecekondulaşma olgusu ortaya koymaktadır- sonucu önemli ölçüde değiştirmemektedir. Kırsal çevrede görülen nüfus artışı ise, kır yaşamında günden güne artan sıkışıklığı ve ekonomik dengesizliklerin nedeni olmakta ve kırdaki başlayan sorunlar kentsel merkezlerde devam etmektedir (4).

Çizelge 1 : 1080 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Ege bölgesinde kent/ kır nüfusu

İL	Kent nüfusu	Kır nüfusu	TOPLAM
İZMİR	1.059.183	917.580	1.976.763
MANİSA	396.297	545.644	941.941
AYDIN	245.329	407.159	652.488
KÜTAHYA	162.031	335.058	497.089
UŞAK	103.474	143.750	247.224
*BALIKESİR	60.459	112.725	173.184
*BURSA	5.944	72.414	78.358
*MUĞLA	80.674	184.398	265.072
*DENİZLİ	193.108	287.708	480.819
*AFYON	165.425	347.932	513.354
TOPLAM	2.471.924	3.354.368	5.826.292
%**	41,5	58,5	100,0

* İlin bölge sınırları içinde kalan nüfusu.

** Kent nüfusunun hesaplanmasında 10.000 den fazla yerleşmeler dikkate alınmıştır.

Çizelge 2 : Ege Bölgesi topraklarının bölünüşü ve yoğunluk değerleri

AÇIKLAMA	İşlenen arazi	Çayır/ Otlak	Orman/ fundalık	Ürün alınma-yan	Toplam SONUÇ
Toprakların kullanma bakımından bölünüşü	30879,5	8928,8	39403,9	3577,4	82789,6 km ²
	37,3	10,8	47,6	4,3	100 %
Mutlak nüfus yoğunluğu	Toplam nüfus		Bölge alanı		70
	5826292		82789,6		
Fizyolojik yoğunluk	Toplam nüfus		Ekili-dikili alan		188
	5826292		30879,5		
Tarımsal yoğunluk	Kır nüfusu		Ekili-dikili alan		110
	3407745		30879,5		
Genişletilmiş tarımsal yoğunluk	Kır nüfusu		Ekili- dikili + çayır/otlak		85
	3407745		39800,3		

NÜFUSUN ALANSAL DAĞILIŞI VE SORUNLARI

Ege bölgesinde nüfusun alansal dağılışı ve yerleşme düzeni üzerinde en önemli etken relieftir. Bölgenin, denize dikey olarak uzanan yüksek dağ sıraları (Madra-Kozak, Yunt, Bozdağ ve Aydın dağları gibi) ve bu dağ sıraları arasında batı-doğu yönünde uzanan alüvyal ve kolüvyal düzlüklerin meydana getirdiği Ege bölümü ile daha doğuda kalan yüksek İçbatı Anadolu bölümünün SE-NW doğrultulu dağ sıraları (Emirdağı, Türkmen dağı, Domaniç dağları, Sandıklı dağları, Ahır dağı, Murat dağı ve Eğrigöz dağı gibi) ve bunların arasında sıkışıp kalmış depresyonlarla oldukça engebeli bir görünümü vardır. Bu engebeli görünüm içinde bölgenin Ege bölümünde kabaca tektonik ve relief çizgilerine uygun olarak batı-doğu doğrultusunda yayılan yoğun nüfus şeritlerine ve dağlık alanlarda aynı doğrultuda nüfus boşluklarına rastlanmaktadır (5). İçbatı Anadolu bölümünde ise, boş ya da oldukça seyrek nüfuslu dağ sıraları ve platolar arasındaki depresyonlar (Afyon, Kütahya, Simav, Emet ve Tavşanlı gibi) kalabalık veya orta derecede nüfusludur (3). Kıyılar korumalı ve son derece girintili-çıkıntılı olmalarına karşın önemli nüfus yoğunluklarına sahip değildir. Ancak, özel konumu nedeniyle İzmir gibi kalabalık bir kıyı kenti dışında turizme açılan kıyı kesimlerindeki bazı yerleşmeler (Ayvalık, Kuşadası, Bodrum, Çeşme gibi) gelişme göstermektedir.

Ege bölgesinde yoğun nüfus alanları daha çok Akdeniz ikliminin olanak verdiği çeşitli ürünlerin yetişme ortamına sahip ya da zengin bir tarıma sahne olan alüvyal çöküntü ovalarında bulunmaktadır. Bölgede nüfusun merkezleşme yerlerini gösteren haritaya (Şekil: 1) bakıldığında yoğun nüfus topluluklarının yerleşme merkezlerinin ova tabanlarında değil, bunların kenar kısımlarına ve dağ eteklerine çekilmiş olduğu görülür. Buna karşılık, dağların yüksek kesimleri ve taşkına uğrayan ova tabanları ile deltaların bataklık kısımları yer yer nüfus boşlukları meydana getirir. Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes nehirlerinin geçtiği geniş çöküntü ovaları bölgede nüfusun en yoğun olduğu alanlardır. Bu kalabalık nüfus şeritleri doğruya doğru belli bir kesime kadar devam eder, daha sonra yükseltinin artması ve tarımsal etkinliklerdeki çeşitliliğin azalması ile birlikte nüfus seyrekleşmeğe başlar. Dağlık İçbatı Anadolu eşiği üzerindeki depresyonlarda olduğu gibi, güneyde ve ormanlarla kaplı dağlık Menteşe yöresinde Muğla, Çine, Milâs ve Denizli gibi kalabalık nüfuslu ovalara rastlanır.

Nüfus dağılışındaki reliefe bağlılık ova, dağ ve deniz kıyısı arasında görülen bu tezatlar nüfusun alansal dağılışının matematiksel anlatımını güçleştirmekte ve yanlış yorumlara yol açmaktadır. Nüfusun alansal dağılışının matematiksel anlatımında yararlanılan ve nüfus sayısının alana eşit olarak dağılışını gösteren kavramlardan "mutlak nüfus yoğunluğu" bölgenin 1980 nüfus sayısına göre km² de 70 kişidir. Bu sayı, bölgede nüfus boşluklarının bulunduğu dağlık kesimler için bir anlam taşımamakta, bunun yanında kalabalık nüfus şeritlerinin yer aldığı oluk şeklindeki ova tabanlarının gerçek yoğunluğunu da göstermemektedir. Bu-

na karşılık, ortalama değerler ifade eden bu yoğunluk kavramı bölgeden daha küçük ölçeğe il, ilçe ve hatta köy birimlerine uygulandığında değişik değerler elde edilmektedir. Örneğin il ölçeğinde ele aldığımızda bu yoğunluk İzmir'de 165, Aydın'da 81, Manisa'da 68, Uşak'ta 46, Kütahya'da 42, Afyon'da 50, Denizli'de 35'dir. Bu değerlere göre büyük kentsel nüfusun bulunduğu, tarım ve endüstriyel etkinliklerin geliştiği illerde mutlak yoğunluk bölge ortalamasının üstüne çıkmakta, buna karşılık yükseltinin arttığı, engebeli alanların geniş yer tuttuğu ve kırsal nüfusun daha fazla olduğu illerde yoğunluk azalmaktadır (Çizelge: 1).

Mutlak yoğunluk yerine, bölgede yaşayan tüm nüfusu doğrudan ya da dolaylı olarak geçimini sağladığı ekili-dikili alanlara oranladığımızda elde edilecek olan "fizyolojik yoğunluk" 188'dir (Çizelge: 2). Bölgedeki ekili-dikili alanları alüvyal ovalar, depresyon tabanları ve düzlüklerin oluşturduğu göz önünde tutulursa buraların nüfus bakımından ne denli sıkışık olduğu kolayca anlaşılır. Ancak, bölge nüfusunun bütünüyle geçimini topraktan sağlamadığı, bir kısmının geçimini tarım dışı etkinliklerden kazandığı da bir gerçektir. Fizyolojik yoğunluk kavramının nüfusun alansal dağılışı konusundaki bu yetersizliğini bertaraf etmek için nüfus dağılışı-tarım alanları ilişkisini "tarımsal nüfus yoğunluğu" kavramı ile de açıklayabiliriz. Bölgede daha çok tarımsal alanlardan geçimini sağlayan kırsal nüfusun tarımsal yoğunluğu hesaplandığında 110 olduğu ortaya çıkar (Çizelge: 2). Bu, oldukça yüksek bir sayıdır ve toprağın verimlilik derecesi her yerde aynı olmadığı hesaba katılırsa bölgede tarımın ekonomik katkısı ve köylü nüfusun sıkıntıları daha gerçekçi bir yaklaşımla ele alınabilir. Söz konusu yoğunluğun sabit kalmayacağı, zamanla artacağı düşünülürse kırsal nüfusun geçim kaynaklarını daha da zorlayacağı kestirilebilir. Çünkü, kırsal alanda tarım topraklarının kesin sınırlarına gelmiş olup çayır ve otlakların tarıma açılması da düşünülemez (4). Bölge toprakları tarih öncesinden bu yana insan etkinliklerine sahne olmuş ve normal sınırlar aşılarak bugünkü duruma ulaşılmıştır. Zira, bölgede yaşayan topluluklar tarihin ilk çağlarında tarımla uğraşmaya başlamış ve nüfusun zamanla artışı sonucunda orman ve otlaklar açılarak kazanılan topraklar tarıma alınmıştır. Aşırı otlatma ve orman tahripleri doğal bitki örtüsünü zayıflatmış ya da yok etmiştir. Bu durum, tarımsal üretim ortamı olan toprağın aşınmasına ve verimlilik derecesinin azalmasına ve hatta yüzyıllardan beri kullanıma nedeniyle yorgun düşmesine yol açmıştır. Bugün bölge için en önemli sorun, nüfus artışının giderek yaratacağı ve coğrafi koşulların olumsuz rol oynadığı nüfus-çevre ilişkilerindeki dengesizlik aşılarak mevcut tarımsal toprakların bütünüyle entansif tarıma açılması, güçlendirilmesi ve bu alanda gelişme olanaklarının sağlanması düşünülmekte midir? Bölgemiz için bu sorunun çözümünü uygulayıcılara bırakıyoruz.

Öte yandan, kırsal nüfusun geçim kaynakları arasında ekili-dikili alanlarla birlikte çayır ve otlakları da hesaba katmak gerekir. Bu şekilde gerçekten bölgede tarım ve hayvancılıkla geçinen nüfus kitlesi ortaya çıkar. Ve bu tam anlamıyla kır-

Şekil 1 : Ege bölgesinde yerleşme merkezlerinin dağılışı ve kır/kent nüfusu.

sal nüfus kitlesini kapsar. Bu nüfus kitlesinin ekili-dikili alanlarla birlikte çayır ve otlak alanlarına oranlanması "genişletilmiş tarımsal nüfus yoğunluğu"nu verir. Bu da Ege bölgesi için 85 kişidir ve giderek artacağı için küçümsemeyecek bir orandır.

SONUÇ

Sayım sonuçlarına göre Ege bölgesinde nüfus gittikçe artmakta ve bu artıştan doğan sorunlar bölge düzeyinde önem taşımaktadır. Bölgede nüfus açısından asıl sorun, birim alana düşen insan sayısının fazlalığından çok, nüfusun alansal dağılışı ile ilgili olarak, tarımsal alandan yararlanan nüfus sayısının giderek artmakta olmasıdır. Bugün büyük bir olasılıkla bu sayı optimal düzeye ulaşmıştır. Bu nedenle kesin sınırına ulaşmış tarım toprakları ile birlikte orman, çayır ve otlakların entansif işletmeye açılması soruna çözüm olarak gösterilebilir.

Kaynaklar

- (1) TANOĞLU, A. (1963) : «Dünyada nüfus artışı ve doğurduğu problem.» İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg., 15, s. 40-59.
- (2) TUNÇDİLEK, N. (1977) : «Türkiye'nin dağlık ve ormanlık bölgelerinin ekonomik problemleri.» İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg., 22, s. 43-52.
- (3) DARKOT, B. ve TUNCEL, M. (1978): Ege Bölgesi Coğrafyası. İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Yayınları: 99.
- (4) SERGÜN, Ü. (1974-1977) : «Türkiye'de nüfus artışı ve sorunları.» İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg., 20-21, s. 211-222.
- (5) TANOĞLU, A. (1959) : «Türkiye'de nüfus dağılışı.» İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg., 10, s. 1-15.
- (6) DARKOT, B. (1961) : «Türkiye'nin nüfus hareketleri üzerinde yeni gözlemler.» Türk Coğr. Derg., 21, s. 1-14, Ankara.
- (7) Ege Bölgesi : Bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni. İmar ve İskân Bakanlığı, Plânlama ve İmar Genel Müdürlüğü Bölge Plânlama Dairesi, 1970.
- (8) Genel Nüfus Sayımı Bültenleri : 1965, 1970, 1975 ve 1980. D.İ.E. Yayınları.
- (9) TANOĞLU, A. (1966) : Nüfus ve Yerleşme. İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yayınları: 45.
- (10) TUNÇDİLEK, N. (1978) : Türkiye'nin kır potansiyeli ve sorunları. İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Yayınları: 96.
- (11) Türkiye Arazi Varlığı : Kullanma, Sınıflar, Sorunlar. Köyşleri ve Koop. Bakanlığı, Topraksu Genel Müdürlüğü, Ankara, 1978.

Résumé

Répartition de la population dans la région égéenne et ses problèmes

Le problème de la population est aujourd'hui un des problèmes majeurs dans le monde. Les aspects les plus importants en sont, sans nul doute, l'accroissement rapide de la population et sa conséquence directe l'insuffisance des ressources naturelles.

Selon le premier recensement, fait en 1945, le nombre d'habitants dans la région Egéenne était de 2.660.000, ce nombre s'élève à 5.410.000 en 1980. Dans ce cas, le taux d'augmentation de la population au cours de 35 ans est de l'ordre de 220 %. La raison principale de cette augmentation est la proportion élevée des jeunes dans la population. Cette proportion est de l'ordre de 33 % pour la tranche d'âge de 15 à 34 selon les données de 1970. Aujourd'hui, la proportion de la population rurale est de 58,5 % et celle de la population urbaine de 41,5 %.

Le facteur déterminant de la répartition démographique dans la région est de caractère géographique, à savoir le relief. Les espaces les plus peuplés sont les plaines basses de B. Menderes, Gediz et K. Menderes, autrement dit les plaines qui se trouvent entre les chaînes de montagne allant de l'Est vers l'Ouest. Par contre, les régions montagneuses et les côtes, à l'exception des centres touristiques et de la ville d'Izmir, sont relativement moins peuplées.

La densité totale de la population est de 70 persons par km². Elle varie aussi selon les villes par exemple elle est de 165 à Izmir, 81 à Aydın, 42 à Kütahya et 32 à Denizli.

La densité physiologique dans la région est de 188 c.à.d., 188 personnes par km² cultivé.

La relation entre la répartition de la population et les espaces agricoles peut être plus évidente si l'on tient compte de la densité de la population agraire. Ainsi région le taux de la population agraire dont les revenus proviennent de l'agriculture est de 110 %.

Si l'on considère que les terres cultivables ont atteint la limite et que le nombre d'habitants continue à augmenter de plus en plus, cela constitue un problème très important pour la région.

Il faut ajouter aux terres cultivées les prairies parmi les sources de subsistance de la population rurale. Dans ce cas, la densité de la population agraire est de 85 personnes.

Il en résulte que la population de la région Egéenne connaît une augmentation rapide à la fois dans les villes et dans les campagnes cependant la capacité d'élargissement des terres cultivables atteint ces limites. Il faut alors augmenter le rendement des terres cultivées en utilisant les méthodes intensives et exploiter intensivement les forêts et les prairies.